

MANAŽMENT CEZHraničného chráneného územia Východné Karpaty v Slovenskej republike a na Ukrajine

Yuna MAMEDOVA¹, László MIKLÓS²

¹Katedra ekológie a environmentalistiky, Fakulta prírodných vied, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, e-mail: yunamamedova111@gmail.com

²Ústav krajinnej ekológie SAV, Štefánikova 3, P. O. Box 254, 814 99 Bratislava
e-mail: miklos@tuzvo.sk

Abstract: *This report thesis deals with the issue of the cross-border conservation area of the Eastern Carpathians, where the legislation and management of this biosphere reserve is compared between Slovak Republic and Ukraine. The aim of the thesis is to analyze, compare and critically evaluate the condition of protected areas according to the environmental legislation in the individual states and the management in these protected areas according to the actual condition they are today. The first part presents brief information about the development of the observed areas and its gradual transformation into a tripartite biosphere reservation of three countries - Poland, Slovakia and Ukraine. The work continues with the analysis of selected aspects of nature conservation legislation in the Slovak Republic and Ukraine. The condition of parks and their management were also analyzed. In the results, the analyzed aspects were evaluated and compared between the two countries. The work points to defects in the nature conservation legislation of both countries, which do not provide sufficient legal protection for these territories. On the basis of actual events, the management of NP Poloniny NPP and NPP Uzansky is critically evaluated.*

Key words: *Poloniny, Užansky, legislation, management, biosphere reservation*

Úvod

Príroda našej planéty je ohromne bohatá a rôznorodá. Svet je plný úžasných výtvorov. Tam, kde nezasahuje človek, príroda žije a tvorí sa samostatne.

Biosférické rezervácie a národné prírodné parky sú vytvorené s cieľom zachovávať v pôvodnom stave typické prírodné komplexy biosféry, implementovať ekologický monitoring, študovať prírodné prostredie a sledovať jeho zmeny pod vplyvom antropogénnych faktorov. Vyžaduje integrovaný manažment (Miklós a kol., 2011; Izakovičová et al., 2018).

Cieľom príspevku je porovnanie manažmentu ochrany prírody v cezhraničnej Biosférickej rezervácii Východné Karpaty, ktorá leží na území troch štátov – Slovenska, Poľska a Ukrajiny. Bola vytvorená v roku 1998 a stala sa prvou tripartitnou biosférickou rezerváciou na svete. V súčasnosti je jedinou svojho druhu v Európe.

Porovnanie bolo spracované medzi Slovenskom a Ukrajinou, ktoré reprezentujú odlišnosť manažmentu chránených území na úrovni Európskej únie a za jej hranicou.

Biosférická rezervácia je súčasťou Programu človeka a biosféry UNESCO. Rozkladá sa na ploche 2 080,89 km², kde 1 087,24 km² je poľská časť, 407,78 km² slovenská a 585,87 km² ukrajinská. Miesto, kde hraničia tri krajiny sa nazýva Kremeneč (obr. 1) a je prístupné len pešo.

Obr. 1: Kremeneč

Zdroj: Google.sk

Metodika a postup práce

Základnou metodikou práce je porovnanie inštitucionálnych dokumentov, týkajúcich sa ochrany prírody na Slovensku a Ukrajine.

Postup práce bol nasledovný:

- Štúdium podkladov - odbornej literatúry, vedeckých článkov, aktuálnej situácie v národných parkoch, článkov na webe, atď.
- Štúdium štátnej environmentálnej dokumentácie – strategických dokumentov, legislatívnych noriem ochrany prírody, vyhlášok z medzinárodných dohovorov.
- Stručná charakteristika medzinárodnej biosférickej rezervácie Východné Karpaty.
- Spracovanie aktuálnej environmentálnej legislatívy na Slovensku a na Ukrajine.
- Spracovanie a posúdenie manažmentu NP Poloniny a Užanského NPP.
- Hodnotenie a porovnanie výsledkov analýzy manažmentu v národných parkoch.

Charakteristika územia Východných Karpát

Medzinárodná biosférická rezervácia "Východné Karpaty" je chránené územie nachádzajúce sa vo Východných Karpatoch. Patrí Ukrajine, Slovensku a Poľsku. Pozostáva z dvoch subregiónov - Vonkajšie Východné Karpaty a Vnútorne Východné Karpaty.

Rezervácia "Východné Karpaty", ktorá je zvýraznená na obrázku 2, sa skladá z troch Národných parkov a troch prírodných parkov v troch krajinách:

- Národný park Bieszczady (Bieszczadzki Park Narodowy) a dva upravené parky, ktoré ho obklopujú - krajinársky park "Cisna-Wetlina" (Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy) a prírodný krajinársky park "San Valley" (Park Krajobrazowy Doliny Sanu) v Poľsku.
- Národný park Poloniny.
- Národný park "Užansky" a regionálny krajinársky park "Nadsyansky" na Ukrajine (Zakarpatská a Lvovská oblasť) (Izakovičová, Oszlányi, 2007).

Obr. 2: Členenie biosférickej rezervácie Východné Karpaty

Zdroj: sk.wikipedia.org

Geologický podklad a povrch

BR Východné Karpaty leží v nadmorskej výške 218 - 1221 m n. m. na prevažujúcom flyšovom podklade. Bukovské vrchy (obr. 3) v ktorých sa nachádza rezervácia, sú postavené z flyšových skál, pieskovca a ílovca. Na tomto území prevažujú vrchovinové a pahorkatinové typy abiokomplexov (Miklós, Izakovičová, 2006).

Obr. 3: Bukovské vrchy

Zdroj: slovakia.travel.sk

Flóra

Z fyto geografického hľadiska územie patrí k východnej karpatskej kvetinovej oblasti. Doteraz bolo zaznamenaných približne 1000 druhov vyšších rastlín vrátane 14 druhov endemických pre Karpaty a 14 balkánsko-východných karpatských druhov.

V rezervácii bolo identifikovaných 457 druhov húb, 208 lišajníkov a 300 machov. Osobitnou hodnotou územia sú vzácne panenské bukové a zmiešané (jedľa a buk) lesy.

V NP Poloniny sa vyskytuje 5 druhov rastlín európskeho významu – kyjanôčka zelená (*Buxbaumia viridis*), dvojhrot zelený (*Dicranum viride*), zvonček hrubokoreňový (*Campanula serrata*), bahnička kranská (*Eleocharis carniolica*) a vrchovka alpínska (*Tozzia carpatica*) a 20 biotopov európskeho a národného významu (Program starostlivosti o Národný park Poloniny, 2016, Manažmentový plán Národného parku Poloniny, 2016). V NPP Užanský je asi 20 druhov orchideí uvedených v Červenej knihe Ukrajiny.

Fauna

Bolo tu zaznamenaných viac ako 1500 druhov bezstavovcov a 292 druhov stavovcov z ktorých je chránených 184 druhov. Typickými obyvateľmi lesov biosférickej rezervácie sú vlk dravý (*Canis lupus*), európsky medveď hnedý (*Ursus arctos*) a rys ostrovid (*Lynx lynx*).

Iba v Užanskom NPP sa vyskytuje 30 druhov živočíchov uvedených v Červenej knihe Ukrajiny, 12 druhov uvedených v Európskom červenom zozname a 71 druhov je predmetom osobitnej ochrany podľa Bernského Dohovoru.

V rieke Úž a horskom potoku Úžanskeho NPP je udomácnený pstruh a lipeň (Červená kniha Ukrajiny, 2018).

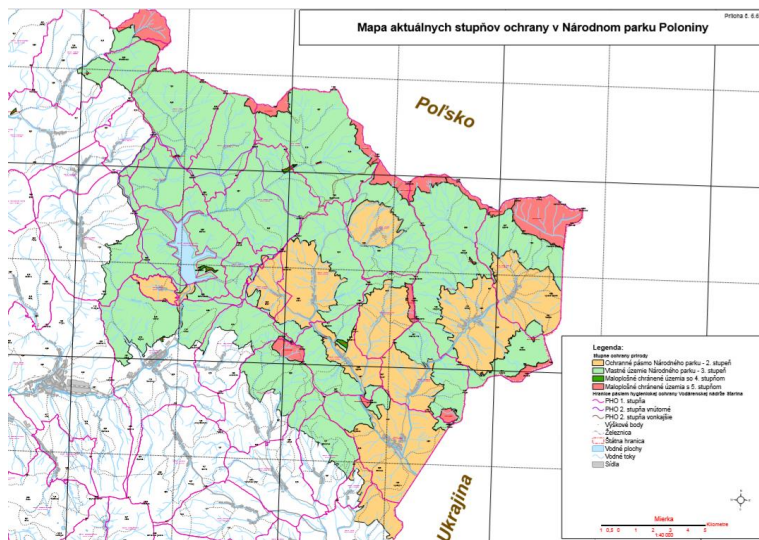
Výsledky

Stav manažmentu NP Poloniny

Územie NP Poloniny vrátane ochranného pásma patrí do druhého až piateho stupňa územnej ochrany prírody a krajiny v závislosti od jeho využívania (obr. 4).

Takéto členenie spôsobuje stret záujmov manažmentu jednotlivých oblastí a umožňuje voľný prístup pri obhospodarovaní lesa na územia s vyššou úrovňou ochrany.

Obr. 4: Územie národného parku Poloniny podľa stupňov ochrany

Zdroj: Štátna ochrana prírody SR

V rámci jedného územia platia dva protichodné zákony. Formálne zákon o ochrane prírody, ktorý vymedzuje túto oblasť ako národný park, v ktorom je ochrana prírody nadradená iným záujmom, a praktický zákon o lesoch, pre ktorý je v prípade kalamity takáto kategória územia nepodstatná. Prístup, ktorý je uplatňovaný v nechránených hospodárskych lesoch, kde prebieha pravidelná plánovaná ťažba, bol rovnako použitý pri lesoch ochranných a osobitného určenia na stovkách hektárov národného parku.

Ak vznikne narušenie lesa, je podľa zákona lesník povinný kalamitu bezodkladne a bez výnimky spracovať a to až do štvrtého stupňa ochrany. Navyše, ani pre piaty, a teda najprísnejší stupeň ochrany (de facto chránené územia charakteru rezervácií) neumožňuje lesný zákon poľaviť zo snahy a zaväzuje lesníka povinnosťou žiadať kompetentné orgány o udelenie výnimky na spracovanie kalamity. Lesný zákon platí pre každý jeden meter štvorcový lesnej pôdy na Slovensku (Wieżik, 2012).

Podľa výsledkov kontroly NKU identifikované disproporcie medzi zónami biosférickej rezervácie a územia, klasifikovanými v zmysle zákona o ochrane prírody a krajiny, boli výsledkom problematického postupu z minulosti, pri spracovaní návrhu na vyhlásenie medzinárodnej biosférickej rezervácie. Do jadrovej zóny boli zaradené také územia, pri

ktorých sa do budúcnosti uvažovalo o sprísnení ochrany napriek tomu, že v čase podania návrhu takáto ochrana nebola reálne zabezpečená. Neaktuálnosť mapy biosférickej rezervácie bola spôsobená aj priebežným vyhlasovaním maloplošných chránených území v NP Poloniny bez následného aktualizovania údajov v podkladoch medzinárodnej biosférickej rezervácie (Kontrola medzinárodnej biosférickej rezervácie Východné Karpaty, 2017).

NP Poloniny je územím, ktoré je upravené zákonom o ochrane prírody a krajiny, pričom podrobnejšia úprava územnej ochrany prírody je vymedzená nariadením vlády SR. V prípade biosférických rezervácií takáto legislatívna úprava neexistuje. Zákon o ochrane prírody a krajiny definuje biosférické rezervácie len ako územia medzinárodného významu bez ďalšej, podrobnejšej úpravy.

Dokument starostlivosti pre celé územie NP Poloniny bol prijatý v roku 2016, keď vláda SR schválila Program starostlivosti o NP Poloniny na roky 2017 - 2026. Ciele starostlivosti Národného parku Poloniny rešpektujú národné priority a záväzky na ochranu biotopov a druhov európskeho významu. Z materiálu vyplývajú predovšetkým nasledovné skutočnosti:

- Národný park Poloniny tvorí botanickú i zoologickú hranicu medzi horskými systémami Východných Karpát a Západných Karpát, čo sa prejavuje bohatosťou druhov a prítomnosťou niektorých východokarpatských elementov, na území je známych viac ako 1 000 druhov vyšších rastlín, 300 druhov machorastov, vyše 100 druhov lišajníkov, 300 druhov húb, vyše 6 352 druhov živočíchov, z toho 320 stavovcov. Medzi najcennejšie biotopy patria lesné – lesy pokývajú vyše 90 % územia – a vysokohorské lúky „poloniny“, podľa ktorých je chránené územie aj nazvané.
- Dlhodobým cieľom je zlepšiť poznanie týchto biotopov a druhov; zachovať a/alebo dosiahnuť ich priaznivý stav; zamedziť urbanizácii alebo inému zničeniu lokalít a zachovať funkcie, ktoré národný park plní.
- Dlhodobým cieľom je tiež zapojiť vlastníkov a užívateľov pozemkov, miestne obyvateľstvo a samosprávy do ochrany územia, do aktivít zachovávajúcich prírodné hodnoty a zároveň prinášajúcich prosperitu miestnym obyvateľom, ako je trvalo udržateľný cestovný ruch a obnova tradičných foriem hospodárenia.
- Národný park Poloniny bol rozdelený do 17 ekologicko-funkčných priestorov s jednoznačne stanovenými cieľmi a pravidlami využívania, ktoré boli spoločne formulované na viacerých pracovných rokovaníach.
- Dlhodobé a operatívne ciele starostlivosti o Národný park Poloniny zohľadňujú štandardy EÚ, ako aj na Slovensku platné rámcové plánovanie a modely hospodárenia pre lesné biotopy. Boli rozpracované do opatrení na jednotlivé roky s určením časového harmonogramu, výšky výdavkov a zdrojov financovania.
- V programovom období 2014 - 2020 budú využívané prostriedky fondov EÚ predovšetkým Operačného programu Kvalita životného prostredia, čím budú

naplnené oprávnené požiadavky vlastníkov pozemkov (Program starostlivosti o NP Poloniny, 2016) (enviroportal.sk).

Plnenie niektorých stanovených úloh hlavného Plánu Štátnej ochrany prírody SR nebolo možné spoľahlivo identifikovať z dôvodu, že bolo súčasťou hodnotenia v inej oblasti.

Kontrolou bolo zistené, že klasifikácia území, deklarovaná v medzinárodných záväzkoch, v niektorých prípadoch nezodpovedala skutočnému stavu zabezpečenia ochrany v zmysle národnej legislatívy. Problematické oblasti súvisiace predovšetkým s vymedzením územia a zabezpečením jeho ochrany boli identifikované aj v lokalite Karpatských bukových pralesov a starých bukových lesov Nemecka, ktoré sú zapísané v Zozname svetového dedičstva UNESCO a ktorých časť sa nachádza na území NP Poloniny, teda sú súčasťou medzinárodnej biosférickej rezervácie.

Nezrovnalosti v tejto lokalite pretrvávajú od podania nominačného projektu a vyhlásenia územia za lokalitu svetového dedičstva UNESCO v roku 2007. V súvislosti s procesom vypracovania nominačného projektu bolo zistené, že kontrolovaný subjekt sa na jeho vypracovaní nepodieľal. Za jeho vypracovanie bola zodpovedná Slovenská agentúra životného prostredia Banská Bystrica, ktorá na tento účel zabezpečila externých spracovateľov. Znenie nominačného projektu nebolo pred zápisom územia konzultované s príslušným subjektom a ani s vlastníkmi a užívateľmi pozemkov (Kontrola medzinárodnej biosférickej rezervácie Východné Karpaty, 2017)

Stav manažmentu NPP Užanský

V súčasnosti je potrebné uzatvoriť medzirezortnú dohodu o spolupráci medzi Ukrajinou, Poľskom a Slovenskom o fungovaní rezervácie "Východné Karpaty". Tiež rozhodnúť o zavedení ochrany 12 870,5 hektárov Užanského parku. Okrem toho sa odporúča zastaviť nadmerný výrub stromov v parkoch a organizovať prácu na zabránenie podobného porušenia v budúcnosti.

Pralesy Karpatskej biosférickej rezervácie a Užanskeho národného parku (od r. 2007, resp. r. 2011) sú predmetom prírodného dedičstva UNESCO "Karpatské bukové pralesy a staré bukové lesy Nemecka" (unesco.sk)

Podľa článku Boreyka a Palamarčuka osobitný problém vzniká pri ochrane pralesov a starých lesov v rámci ochranného pásma. Lesníci položili legitímnu otázku – "v akých dokumentoch je povedané, že v týchto pralesoch je zakázané ťažiť?" V zozname dokumentov UNESCO na túto otázku nie je odpoveď. Tieto medzinárodné dokumenty sú deklaratívne z právneho hľadiska a majú propagandistický význam. Z právneho hľadiska nechránia pralesy pred sekerou a pílou. Nie je divné, že sa deje neoprávnený a plánovaný výrub pralesov v Karpatskej biosférickej rezervácii a Národnom parku Užansky, ktorý je formálne pod ochranou UNESCO, čo spôsobuje regulárne protesty pred budovou Ministerstva ekológie a prírodných zdrojov Ukrajiny (obr. 5) (Boreyko, Palamarchuk, 2014).

Obr. 5: Protest proti výrubu lesa v Užanskom národnom prírodnom parku

Zdroj: zak-kor.net

Cestovný ruch vážne poškodzuje chránené územia - na chodníkoch je pošliapaná pôda, zvyšuje sa riziko požiarov, zanechávajú sa odpadky, je vidno negatívny vplyv na flóru a faunu, prejavuje sa faktor vandalizmu na prírodných prvkoch.

Exkurzie, rekreácia a cestovný ruch nie sú cieľovým účelom prírodných rezervácií, preto sú nelegálne a porušujú články Zákona Ukrajiny № 2456-XII „O prírodno-rezervnom fonde Ukrajiny“ ako:

- článok 15 v ktorom sa konštatuje, že cieľom prírodných rezervácií je v prirodzenom stave zachovať typický charakteristický komplex s celou kolekciou ich komponentov,
- článok 16, ktorý zakazuje:
 - a) v prírodných rezerváciách akékoľvek činnosti, ktoré porušujú prirodzený vývoj procesov a javov alebo hrozia škodlivým vplyvom na jej prírodné celky a objekty,
 - b) v prírodných rezerváciách pohyb motorových vozidiel, pôdokryvné porušenie.

Zo zákona Ukrajiny № 2894-III „O živočíšnom svete“ sa porušuje článok 39, ktorý vyžaduje, aby sa zabezpečila ochrana biotopov, podmienok reprodukcie a spôsobu migrácie zvierat.

Zo zákona Ukrajiny № 591-XIV „O rastlinnom svete“ sa porušuje článok 27, ktorý zakazuje technológie, ktoré spôsobujú porušenie stavu a podmienok rastu objektov flóry.

Zo zákona Ukrajiny №3055-III „O Červenej knihe Ukrajiny“, sa porušuje článok 20, ktorý hovorí o tých, ktorí sú zodpovední za degradáciu biotopu - druhov fauny a flóry, uvedených v Červenej knihe Ukrajiny.

Z Kódexu Ukrajiny „O správnych deliktach“ článok 87 zakladá zodpovednosť vinných za porušenia požiadaviek na ochranu biotopov a migračných trás voľne žijúcich zvierat,

článok 90 ustanovuje zodpovednosť za porušenia požiadaviek na ochranu zvierat a rastlín uvedených v Červenej knihe Ukrajiny.

V prírodných rezerváciách sa vykonáva tzv. „hygienický“ výrub starých, dutých, rozpadajúcich sa stromov, ktorý, ak by mali byť, tak len v lesných hospodárstvach. Na chránených územiach realizujú taký výrub, aby hmyz - "škodce", ktoré žijú v starých, suchých stromoch, neinfikovali komoditný les (O schválení koncepcie národnej environmentálnej politiky Ukrajiny na obdobie do roku 2020, 2007).

V prírodných rezerváciách taký prístup nie je potrebný, pretože staré, duté, rozpadajúce sa stromy a ich obyvatelia sú súčasťou biodiverzity. Takéto stromy sú domovom mnohých druhov živočíchov uvedených v Červenej knihe Ukrajiny: netopiere, sovy, datle, dravé vtáky, hmyz a mnoho ďalších.

Skutočnosti nasvedčujú, že sa ťažia aj zdravé stromy pre obchodné účely (Boreyko a kol., 2017).

Diskusia

Porovnanie stavu ochrany v SR a na Ukrajine

Z právneho hľadiska je vo všeobecnosti územie BR VK chránené na dostatočnej úrovni v oboch krajinách.

Pri podrobnejšej analýze legislatívy SR sa dá však zistiť, že štruktúra noriem týkajúcich sa ochrany prírody je spracovaná pomerne komplikovaným spôsobom, v ktorom každý paragraf odkazuje na súbor iných paragrafov.

Paradoxom je tiež fakt, že v zákone č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v § 16 ods.1 písm. f), kde sa zakazuje rušiť pokoj a ticho, je umožnené vyžadovať súhlas orgánu ochrany prírody napr. na :

- budovanie a vyznačenie turistického chodníka, bežeckej trasy, lyžiarskej trasy, cyklotrasy alebo mototrasy,
- vykonávanie prípravy alebo výcviku a s nimi súvisiacich činností ozbrojených zborov a ozbrojených síl mimo vojenských priestorov a vojenských obvodov,
- umiestnenie krátkodobého prenosného zariadenia, ako je predajný stánok, konštrukcia na slávnostnú výzdobu a osvetlenie budov, scénickej stavby pre film alebo televíziu,
- vypúšťanie vodnej nádrže alebo rybníka,
- let lietadla alebo lietajúce športové zariadenie,
- pasenie, napájanie, preháňanie a nocovanie hospodárskych zvierat na voľných ležoviskách.

Týmto spôsobom stráca zmysel sama existencia 5. stupňa ochrany, kde chránené územie by malo byť neprístupné. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že environmentálne právne normy v SR nie sú prísne, keďže ku mnohým zakázaným zásahom a činnostiam na území chránenom 5. stupňom ochrany je možné dostať od orgánu ochrany prírody povolenie. Takýmto spôsobom je zákon o ochrane prírody a krajiny častokrát porušovaný a jeho komplikovaná štruktúra umožňuje beztrebné konanie.

Pri porovnaní environmentálnej legislatívy dvoch krajín som zistila, že zákony na Ukrajine su písane jednoduchšie, ale nedá sa povedať, že nemajú nedostatky.

Vážny nedostatok súčasnej legislatívy o ochrane životného prostredia na Ukrajine je to, že bola vytvorená spôsobom delenia prírodných zdrojov. Individuálna regulácia sa týka pôdy, vody, hôr, lesov, atmosférickej bezpečnosti a pod. Takýto prístup neposkytol komplexnú reguláciu vzťahov v prírodnom prostredí ako v jednotnom organizme.

Doteraz legislatíva Ukrajiny nemá špeciálnu sekciu "Zločinu proti životnému prostrediu", ako napríklad § 301 v Trestnom zákone SR, ktorá by ustanovovala prípady vysokých a nebezpečných environmentálnych škôd.

V súčasnej legislatíve ešte neexistujú žiadne zásady a vedecky podložené spôsoby určovania poškodenia zeme, podložia, vegetácie, krajiny a atmosféry.

Neexistujú žiadne právne normy pre komplexné poškodenie prostredia a sú nedostatky v právnej regulácii vyvodzovania zodpovednosti pri rozsiahlych ekologických škodách (tepelné elektrárne, jadrové elektrárne, vojenské objekty, elektrické vedenia, atď.).

Manažment chránených území úzko súvisí a opiera sa o zákony o ochrane prírody a krajiny. Negatívny vplyv nedostatkov vo formulácii zákonov sa odzrkadľuje na faktoch, ako odlesňovanie, znižovanie množstva ohrozených druhov zvierat a rastlín, znižovanie plochy neobnoviteľného pralesa, či znečistenie národných parkov.

Záver

V procese analýzy uplatnenia aktuálnej environmentálnej legislatívy bol zistený rad nedostatkov, ktoré ako ukazuje diagnostika územia, nesie negatívny dopad na samotnú prírodu.

Ak však vezmeme do úvahy, že sa legislatíva naďalej rozvíja aj na základe pozitívnej zahraničnej skúsenosti, stav chránených území by sa mal v budúcnosti zlepšiť. K tomu však bude potrebný aj osobitný prístup jednotlivcov a osveťa širokej verejnosti.

PodĎakovanie

Tento príspevok vznikol s podporou grantového projektu VEGA 2/0078/18 "Výskum biokultúrnych hodnôt krajiny".

Literatúra

BOREYKO, V. E., GOLOVIN, A. C., PALAMARHUK, A. O., SILICHEV, A. S., SHVIDUN, P. P., JAROVOJ, A. A., 2017: Národný park a ďalšie zóny PRF Ukrajiny bez očarovania. Monitorovanie porušovania ochranného režimu (2006 - 2017). Materiály nezávislého vyšetrovania / Kyjev. Ekologický kult. Center. - K.: Logotypy, 128 s. (Séria «Zachovanie voľne žijúcich živočíchov», Zväzok 77) ISBN 978-966

BOREYKO, V. Y., PALAMARCHUK, A., O., 2014: Rezervy Ukrajiny bez očarovania. Monitorovanie porušovania ochranného režimu (2003 - 2013). Materiály nezávislého vyšetrovania; Kyjev. Ekologický kult. Center. - K.: Logos, II. - 128 s. (Séria "Ochrana divokej prírody." číslo 70) ISBN 978-966

IZAKOVIČOVÁ, Z., OSZLÁNYI, J., 2007: The Východné Karpaty, a forgotten landscape. In Europe's living landscape : essays exploring our identity in the countryside. - Zeist : KNNV Publishing, s. 277 – 290. ISBN 978-90-5011-258-1

IZAKOVIČOVÁ, Z., ŠPULEROVÁ, J., PETROVIČ, F., 2018: Integrated approach to sustainable land use management. In Environments : Open Access Journal of Environmental Conservation and Technology [elektronický zdroj], vol. 5, no. 37. ISSN 2076-3298

KONTROLA MEDZINÁRODNEJ BIOSFÉRICKEJ REZERVÁCIE VÝCHODNÉ KARPATY: ZÁVEREČNÁ SPRÁVA, predkladá - Ing. Karol Mitrik, vedúci kontrolnej akcie - Mgr. Tomáš Tirpák, Najvyšší kontrolný úrad Slovenskej republiky, Prešov, 2017. 16 s.

MANAŽMENTOVÝ PLÁN NÁRODNÉHO PARKU POLONINY, Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky, Banská Bystrica. Správa Národného parku Poloniny, Stakčín, apríl 2016.

MIKLÓS, L., IZAKOVIČOVÁ, Z., 2006: Atlas reprezentatívnych geoekosystémov Slovenska. Bratislava: Ústav krajinej ekológie SAV, 120 s. ISBN 80-969272-4-8

MIKLÓS, L., KOČICKÁ, E., DIVIAKOVÁ, A., BELAŇOVÁ, E., 2011: Integrovaný manažment krajiny: inštitucionálne nástroje. Harmanec: VKÚ, 143 s. ISBN 978-80-8042-633-0

PROGRAM STAROSTLIVOSTI O NÁRODNÝ PARK POLONINY na roky 2017 – 2026, Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky, Banská Bystrica. Správa Národného parku Poloniny, Stakčín, január 2016.

Dostupné na internete:

<https://www.nku.gov.sk/documents/10157/265201/Kontrola+Medzin%C3%A1rodnej+biosf%C3%A9rickej+rezerv%C3%A1cie+V%C3%BDchodn%C3%A9+Karpaty+%28z%C3%A1vere%C4%8Dn%C3%A1+spr%C3%A1va%29>

Iné zdroje:

Právne predpisy Ukrajiny:

Kódex Ukrajiny „O správnych deliktach“ № 8073-X, 1984

O schválení koncepcie národnej environmentálnej politiky Ukrajiny na obdobie do roku 2020: Uznesenie kabinetu ministrov Ukrajiny z 17. októbra 2007 č. 880-r // Oficiálna stránka Najvyššej rady Ukrajiny (<http://zakon.rada.gov.ua>).

Zákona Ukrajiny № 2456-XII „O prírodno-rezervnom fonde Ukrajiny“. Dostupné na internete: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>

Zákona Ukrajiny № 2894-III „O živočíšnom svete“. Dostupné na internete: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>

Zákon Ukrajiny № 591-XIV „O rastlinnom svete“. Dostupné na internete: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14>

Zákon Ukrajiny №3055-III „O Červenej knihe Ukrajiny“. Dostupné na internete: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14>

Právne predpisy SR:

Zákon NR SR č. 543/2002 o ochrane prírody a krajiny.

Elektronické zdroje:

Enviroportál: MŽP zverejnilo prvú výzvu z nového Operačného programu Kvalita životného prostredia, Odbor komunikácie MŽP SR, 2015 (<https://www.enviroportal.sk/clanok/mzp-zverejnilo-prvu-vyzvu-z-noveho-operacneho-programu-kvalita-zivotneho-prostredia>)

UNESCO: Karpatské bukové pralesy a staré bukové lesy Nemecka, 2015. (<http://www.unesco.sk/a/Karpatske-bukove-pralesy>)

WIEZIK, M. SME blog. Elektronický časopis. 2012, [cit. 19.3.2012]. (<https://wiezik.blog.sme.sk/c/287801/Preco-presadzujem-bezzasahovy-rezim-vchranenych-uzemiach.html>)